

migracijska bilanca općina hrvatske u razdoblju 1971—1981.

ivan lajić

instit ut za migracije
i narodnosti sveučilišta
u zagrebu, zagreb
hrvatska — jugoslavija

stjepan šterc

geografski odjel
pmf-a sveučilišta
u zagrebu, zagreb
hrvatska — jugoslavija

Rezultati definiranja i razmatranja migracijskih područja pokazali su da su emigracijska područja u Hrvatskoj ispodprosječno razvijena, da je u njima manji udio zaposlenih u društvenom sektoru, veći udio poljoprivrednog stanovništva, manji udio doseljenog stanovništva u ukupnome i emigracijski proces osnovna determinanta depopulacije. Kod imigracijskih područja navedena obilježja imaju suprotni predznak.

Socijalno-gospodarske regionalne raznolikosti u velikom se dijelu poklapaju s migracijskom polarizacijom pa je optimalizacija migracijskih tokova moguća kontinuiranim i ravnomjernim razvojem Republike. Skladniji regionalni razvoj morao bi se temeljiti na antiemigracijskoj, a uz to i povratničkoj politici kroz integralno programiranje i usmjeravanje razvoja emigracijskih područja.

Smatra se da bi ravnomjerniji regionalni razvoj trebao postupno ublažavati negativne aspekte migracijskih pravaca, a u tom će smjeru djelovati i već djelomično iscrpljen migracijski kontingent stanovništva. Uz to treba spomenuti i posljedice društvene krize koje će se osjećati praktički do kraja stoljeća, a imat će utjecaja na smanjivanje privlačnosti imigracijskih područja (povećanje nezaposlenosti, stambena kriza, ekološki problemi itd.).

primljeno travnja 1990.

uvod

Sagledavanje osnovnih obilježja demografskoga, a u vezi s njim dijelom i općeg društvenog razvoja, pretpostavlja razmatranje, definiranje, predviđanje i usmjeravanje nekoliko različitih kretanja stanovništva. Među njima je migracija stanovništva, uz prirodno kretanje, ključna komponenta za ocjenu svih ostalih demografskih stanja i promjena. Migracija stanovništva, kao uostalom i svi društveni procesi, zbiva se prema određenim zakonima koje znanstvena istraživanja primarno moraju što točnije definirati. Zakonitosti tog kretanja moguće je uočiti na svim prostornim razinama.

Hrvatska, kao relativno razvijena republika, ima pozitivnu međurepubličku migracijsku bilancu, mada ima emigraciju kao tip općeg kretanja stanovništva. To znači da je iseljavanjem iz Jugoslavije pokrivena cjelokupna pozitivna unutrašnja migracijska bilanca Hrvatske u razdoblju od 1971. do 1981, kao i dio prirodnog rasta u istom razdoblju.

Glavni smjerovi migracije unutar republike idu prema četiri makroregionalna centra i prema obali formirajući izrazita polarizacijska žarišta. Sličan je pro-

ces vidljiv i unutar općinskih granica. Stanovništvo seli prema općinskim središtima i njima bližim jače i slabije urbaniziranim naseljima, dok cjelokupno ostalo ruralno i poljoprivredno stanovništvo stari i izumire. Zbog jačine i dužine tog procesa ruralni krajevi nisu više nosioci prirodnog rasta republičkog stanovništva, a ruralni je eksodus kulminirao u prethodnom međupopisnom razdoblju.

teorijsko-metodološke napomene

Predmet ovog članka jest konačna migracija iz općina ili u općine Hrvatske.

Razmatrana su samo izvanopćinska preseljavanja, a izostavljena su unutaropćinska, jer nema relevantnih funkcionalnih statističkih podataka. Zato je moguće govoriti samo o intenzitetu i dijelom o smjeru izvanopćinske konačne migracije. Pri tom se točno ne zna odakle se stanovništvo odselilo i kuda se doselilo, ali se može posrednim analitičkim metodama pretpostaviti.

Emigracijska i imigracijska područja izdvojena su prema intenzitetu međuopisne migracijske bilance u razdoblju 1971–1981, i to vitalno-statističkom metodom, kojom se utvrđuje apsolutna i relativna razlika međuopisne promjene i ukupnoga prirodnog prirasta.

Zbog formiranja komparabilnih prostorno-vremenskih statističkih serija uzeta je administrativno-teritorijalna podjela na općine iz godine 1971, a grad Zagreb razmatran je kao urbana cjelina koju čini deset gradskih općina.

Za razliku od ukupnog broja stanovnika i prirodnog prirasta općina i područja, sve su strukture i njihove promjene analizirane prema rezultatima popisa stanovništva u 1971. i 1981.

U ovoj analizi pod pojmom »emigracijsko područje« razumijevaju se one općine koje su u posljednjem međupopisnom razdoblju imale negativni migracijski saldo.

Ukoliko sve općine šire teritorijalne zajednice (zajednice općina) karakterizira negativni selidbeni saldo, govori se o emigracijskoj regiji (na primjer, sve su općine ZO Gospić emigracijske, tako da se u ovom slučaju radi o emigracijskom području ličke regije). Međutim, postoji mogućnost odrediti integralno emigracijsko područje bez obzira na to što ga sačinjavaju teritorijalne jedinice različite razine. Kao primjer drugog slučaja moguće je istaknuti jedinstveno emigracijsko područje dalmatinskih otoka.

Ovisno o udjelu negativne migracijske bilance u ukupnom stanovništvu, općine je moguće grupirati u tri osnovne kategorije. Prvoj grupi pripadaju općine u kojima negativni ili pozitivni migracijski saldo nije veći od 3%, odnosno nije manji od -3%. Ova su područja (općine) »umjerene emigracije ili imigracije«. Grupa općina u kojima je negativna ili pozitivna migracijska bilanca između 3 i 10% (ili -3 i -10%) jest područje »intenzivne emigracije ili imigracije«, a grupa općina s udjelom većim od 10 ili manjim od -10% čini područje »ekstremne« emigracije ili imigracije.¹⁾

Za temeljitiju analizu migracija u Hrvatskoj vremenski raspon od samo jednog međupopisnog razdoblja isuviše je kratak, posebice ako se žele istražiti prave dimenzije uzroka i posljedica ovog fenomena. Stoga je napravljena usporedba emigracijskih i imigracijskih područja dvaju međupopisnih razdoblja (1961–1971. i 1971–1981), kako bi se uočilo odmaklost procesa, ali i njihova nova prisutnost u demografskoj stvarnosti nekih područja.

1) Pri izboru ove klasifikacije jasno je bilo da selidbeni saldo predstavlja odnos dviju pojava (emigracije i imigracije) koje se istovremeno mogu zbivati unutar istog područja. Međutim, klasifikacijska terminologija uvjetovana je intenzitetom i prevladavajućim negativnim ili pozitivnim mehaničkim kretanjem stanovništva.

emigracijske općine

Uspoređujući migracijske bilance dvaju posljednjih međupopisnih razdoblja moguće je uočiti izvjesnu sličnost u rasprostranjenosti, udjelu i broju emigracijskih općina.

U razdoblju 1961—1971. negativnu migracijsku bilancu imalo je 77 općina, a u idućem desetljeću 75 općina. Adekvatno ovome, smanjuje se i udio stanovništva emigracijskih općina u cjelokupnom stanovništvu Republike od 56,9% na 52,7%, a relativni pad jest 3,6%.

Godine 1981. čak je 69 općina zadržalo iste karakteristike kao godine 1971. U osam općina (Koprivnica, Buje, Cres-Lošinj, Trogir, Vrbovec, Krk, Poreč i uvjetno Zelina, koje je selidbeni saldo bio 0,0) negativni selidbeni saldo prerastao je u pozitivni, a u razdoblju 1961—1971. šest je općina (Vukovar, Sisak, Korčula, Zadar, Slavonska Požega i Kardeljevo) iz skupine s pozitivnim selidbenim saldom u razdoblju 1971—1981.

Podaci pokazuju da izrazite emigracijske karakteristike (eksodus stanovništva) nemaju samo područja tradicionalne emigracije (Gorska Hrvatska, Dalmatinska zagora, Hrvatsko zagorje), već i veliki broj općina koje su još donedavno funkcionirale kao imigracijska područja Republike.

Svih pet ličkih općina (ZO Gospić) neprekidno su emigracijske još od 1961. U novijem međupopisnom razdoblju u porastu je udio emigracijskih općina slavonske regije (ZO Osijek), gdje je 1981. samo jedna od ukupno 14 općina (Osijek) bila imigracijska. Slično je i u ZO Sisak, u kojoj je posljednji popis registrirao samo Petrinju kao imigracijsku zonu. Nešto manji udio emigracijskih općina 1981. od ZO Siska (86%), ima Dalmacija (ZO Split, 82%), ZO Karlovac (83%) i ZO Varaždin (80%). U usporedbi s prethodnim međupopisnim razdobljem, smanjuje se udio emigracijskih općina u ZO Zagreb (za 18%) i ZO Bjelovar (za 10%), a naročito u ZO Rijeka (za 21%).

Ove su promjene tek neznatno povećale površinu emigracijskog područja Hrvatske sa 78,6% u 1971. na 79,5% u 1981 (slika 1).

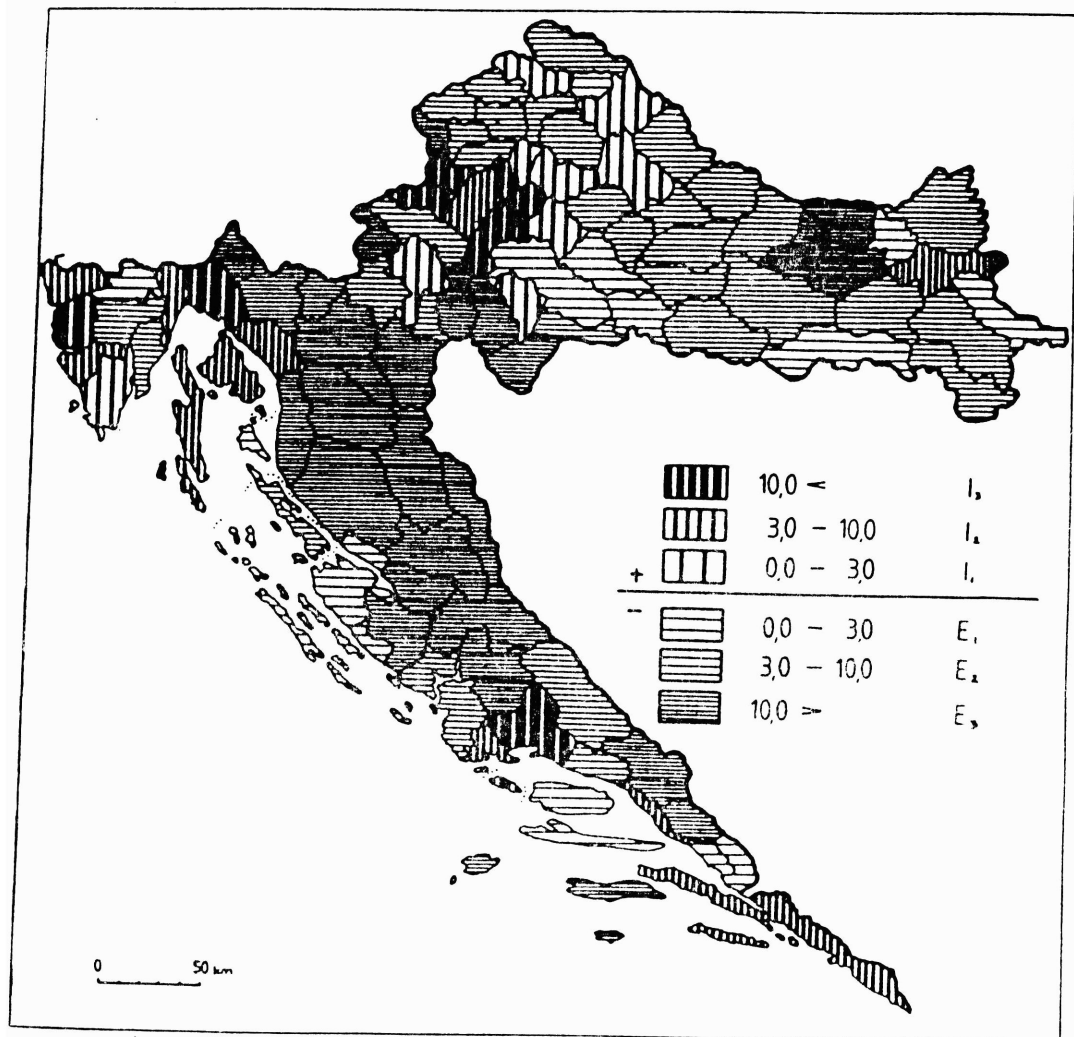
intenzitet emigracije

U usporedbi s prethodnim međupopisnim razdobljem intenzitet emigracije, definiran kao udio negativnog selidbenog salda u ukupnom stanovništvu općina, osjetno se promijenio. Relativni selidbeni saldo prijašnjeg razdoblja (1961—1971) bio je visok u većini emigracijskih općina. Čak je 46 općina ili 60% tada imalo emigracijski saldo veći od 10% ukupnog stanovništva, što znači da su dominirale općine »ekstremne« ili »eksodusne« emigracije. Općina »intenzivne« emigracije bilo je 30%, a najmanji udio imala je grupa općina »umjerene« tj. neznatne emigracije — samo 10%. U idućem međupopisnom razdoblju ova se struktura bitno mijenja i to tako što se smanjuje broj općina »eksodusne« emigracije (slika 1), a raste broj i udio općina »intenzivne« i »umjerene« emigracije.

Kao osnovne razloge promjene intenziteta selidbenih salda većine emigracijskih općina moguće je navesti:

- preraszmještaj stanovništva unutar općina migracijom iz ruralnih naselja u urbana središta u kojima su se koncentrirale propulzivne privredne aktivnosti (npr. Koprivnica i Vrbovec), te razvoj turizma u manjim gradovima obalnog područja (npr. Buje, Cres-Lošinj itd.);
- iscrpljene demografske rezerve;
- promjene u strategiji privrednog razvoja koji se dugo temeljio na koncentraciji kapitala u bazičnim granama industrije;²⁾

²⁾ Prvi su put nerazvijena područja definirana Društvenim planom razvoja NRH za razdoblje 1947—1951. Međutim, tek je Sabor SR Hrvatske 1966. donio »Zakon o republičkom fondu za razvitak privredno nedovoljno razvijenih krajeva.«

— otežani uvjeti zapošljavanja u imigracijskim centrima (problemi stanovanja, zdravlja, odgoja i obrazovanja, prometa itd. što sve više dovodi do selektivne migracije).

Pored toga, ne smije se zanemariti ni način izračunavanja selidbenog salda. Naime, radi se o tome da je selidbeni saldo odnos dviju pojava koji definira prevladavajuća pojava (emigracija — negativni selidbeni saldo; imigracija — pozitivni selidbeni saldo). Tako primjerice općina može imati apsolutno najveći broj doseljenoga i odseljenog stanovništva, a da se pri tom označi kao imigracijska ili emigracijska. Takvih primjera ima vrlo malo — uglavnom su to općine koje unutar svoga teritorija imaju vrlo različitu privrednu i prostornu strukturu (npr. Biograd na moru, Trogir), a uz to se nalaze unutar gravitirajućih silnica regionalnih centara.

Naročito je česta transformacija emigracijskih u imigracijske općine na priobalnom prostoru. Ta je promjena posljedica širenja litoralizacije, kao i nagle ekspanzije turističke privrede.

Emigracijska obilježja priobalnog dijela Dalmacije prvenstveno imaju općine unutar čijih su granica znatni dijelovi Dalmatinske zagore i otoka (Šibenik, Biograd na moru, Zadar, Omiš).

Kako bi se utvrdila povezanost između emigracije i negativnog selidbenog salda, korištena je usporedba udjela doseljenog stanovništva s njihovim selidbenim saldima. Osim toga, koeficijentom korelacije potvrđena je jakost veze. Ona je umjereno jaka i iznosi $r=0,756$, što znači da je negativni saldo u tri četvrtine protumačen emigracijskom vezom. Predznak je negativan, jer su pojave inverznog smjera, a to znači: što je manji indeks doseljenog stanovništva u ukupnom, to je veća emigracijska stopa stanovništva.

Druga komparacija izvedena je tako što je 50 općina Hrvatske s najmanjim udjelom doseljenog stanovništva³⁾ uspoređeno s njihovim migracijskim karakteristikama. Dobiveni rezultati pokazuju da se, uz izuzetak Trogira, Zaprešića, Krka i djelomično Zeline, sve ostale općine svrstavaju u obje grupe. Intenzitet emigracije također je visok, jer 24 općine karakterizira »eksodusna« emigracija. Tek su četiri navedene općine neznatne emigracije; one istovremeno pripadaju grupi općina s malim udjelom doseljenog stanovništva i svoj migracijski status stekle su u posljednjem popisnom razdoblju. Uzroci njihovih migracijskih transformacija jesu širenje metropolitanskog područja Zagreba (Zaprešić i Zelina), odnosno Splita (Trogir). Kompleksniji je slučaj Krka kod kojega pozitivna migracijska bilanca proizlazi iz ubrzane industrijalizacije sedamdesetih godina i izgradnje mosta.

Iz toga slijedi da je negativni selidbeni saldo prvenstveno rezultat emigracije, a ovakva korelativnost prisutna je samo na emigracijskoj strani procesa.

Emigracijska područja uspoređena su i s depopulacijskim područjima. Mada je praktički emigracija bitan ponder u nastanku depopulacije, postoji mogućnost presudnog utjecaja prirodnog kretanja stanovništva. Povezanost emigracije i depopulacije izražena koeficijentom korelacije viša je nego u prethodnom primjeru i iznosi $r=0,923$. Usporedbom depopulacijskih općina i emigracijskih karakteristika u njima proizlazi da su sve depopulacijske općine (njih 61) u proteklom razdoblju istovremeno bile i emigracijske, a imigracija je samo u četiri općine (Cres-Lošinj, Krk, Zelina i Vrbovec) utjecala na djelomično ublažavanje depopulacije.

uzroci suvremene emigracije u hrvatskoj

korelacija razvijenosti i formiranja emigracijskog područja

Prihvaćajući prostornu definiciju migracije po kojoj je ona »definitivni premještaj iz jednog u drugo mjesto kao funkcija svih onih faktora koji čine da ta dva mjesta nisu slična« (Tapinos, 1978:7), te stav migranta »koji vjeruje da će biti uspješniji u zadovoljenju svojih potreba i želja u mjestu dolaska, nego u mjestu iz kojeg odlazi« (White i Woods, 1980:7), nesumnjivo da je socijalno-ekonomski razvoj Hrvatske, kao splet različitih ekonomskih, povijesnih, geografskih, političkih i ostalih relevantnih uzroka, različito determinirao funkciju prostora što je utjecalo »da ta dva mjesta nisu slična«.

Pošto polaznu teritorijalnu jedinicu analize predstavlja općina — najuža društveno-politička zajednica, nameću se mnogi problemi vezani uz formiranje sveobuhvatnih i efikasnih indikatora razvijenosti.⁴⁾ Najčešći problemi koji se susreću na ovoj teritorijalnoj razini analize vezani su uz određivanje granica područja, prenošenje efekata razvijenosti unutar gravitirajućih područja itd.

3) U 1981. najmanji udio doseljenog stanovništva ima Pag: 15,1%, a na pedesetom mjestu jest Gospić s udjelom od 37,5% doseljenog stanovništva.

4) Pod općom razvijenošću podrazumijeva se sveukupnost dostignutog nivoa razvijenosti proizvodnih snaga te osobnog i društvenog standarda pojedinog područja.

S pomoću deset ponderiranih indikatora (Marendić, Turšić, Mates, 1981:304)⁵⁾ izvršeno je za 1976. mjerenje i izračunavanje indeksa opće razvijenosti općina u Hrvatskoj (izuzete su općine GZO Zagreb koje su zbog svoje uzajamne i čvrste povezanosti tretirane integralno). Kako se godina na kojoj se temelje indikatori nalazi u sredini međupopisnog razdoblja, za koje su izračunata selidbena salda, ona su preferirana u usporedbi s novijim istraživanjima pokazatelja razvijenosti.

Uspoređujući općine po razvijenosti i intenzitetu emigracije uočeno je nekoliko osnovnih zakonitosti.

Broj općina koje su ispod prosjeka razvijenosti Republike (74) približan je broju emigracijskih općina (75).

Općine najnižeg stupnja razvijenosti ujedno su i općine »ekstremne« ili »intenzivne« emigracije (unutar grupe od 25 najnerazvijenijih općina, 13 ih je imalo negativni selidbeni saldo veći od 10%, 11 između 3 i 10%, a tek jedna, i to najrazvijenija, Biograd, bilježi negativni selidbeni saldo manji od 3%).

Općine ispodprosječne razvijenosti gotovo su sve emigracijske, a izuzetak su sedam općina (Koprivnica, Petrinja, Slavonska Požega, Vrbovec, Bjelovar, Trogir, Dugo Selo) u kojih se ističe unutrašnja privredna i demografska neravnoteža. Ove općine imaju propulzivno i migracijski atraktivno općinsko središte, nasuprot ostalima izrazito emigracijskim naseljima. Od te sheme odudara općina Dugo Selo, koja kao dio zagrebačkog predgrađa apsorbira visoki udio imigracijskog kontingenta, radno angažiranog prvenstveno u Zagrebu (stopa selidbenog salda za 1971–1981. najviša u Hrvatskoj: +19,1%, ako se izuzmu Velika Gorica i Sesvete koje su danas administrativno dio grada Zagreba).

Općine grupirane neznatno iznad prosjeka razvijenosti Republike osciliraju između pozitivnih i negativnih selidbenih salda i tu nije moguće govoriti o čvrstoj povezanosti s migracijom. Takve su naročito dvije goranske općine: Delnice i Čabar, koje se, zahvaljujući svojoj privrednoj strukturi, svrstavaju u razvijenije dijelove republike, mada su u demografskom pogledu svrstane u depulacijska i »ekstremna« emigracijska područja.

Kontinuirano nerazvijene općine ujedno imaju veliki negativni selidbeni saldo. Niti jedna od njih ne pripada skupini općina umjerene emigracije.

utjecaj dinamike zapošljavanja na smjer emigracije

Osnovni nalazi usporedne analize ovih pojava jesu:

- U razdoblju 1971–1981. emigracija nije bitno uvjetovana dinamikom zapošljavanja, što znači da je približno protumačeno vezom nešto ispod četvrtine pojave. Istovremeno, desetogodišnje vrlo visoke stope zaposlenosti u pojedinim emigracijskim općinama nisu izazvale promjene migracijskog statusa (tj. transformaciju emigracijske u imigracijsku općinu).
- Pomaci su primjećeni u općinama s jačom povezanošću visoke stope zapošljavanja i intenziteta emigracije.
- Međuzavisnost i čvrsta povezanost očigledna je u općinama koje su u posljednjem međupopisnom razdoblju prešle u grupu imigracijskih općina. Svih osam takvih općina imalo je iznadprosječnu stopu zapošljavanja u odnosu na prosječnu republičku stopu (Cres-Lošinj 5,4%, Buje 5,8%, Krk 6,1%, Zelina 4,9%, Trogir 3,8%, Vrbovec 8,8%, Koprivnica 6,5% i Poreč 5,2%).

5) U navedenom radu ponderi indikatora jesu: 1. korigirani narodni dohodak po stanovniku; 2. jednomjesečni iznos svih mirovina po stanovniku; 3. broj putničkih automobila na 100 stanovnika; 4. broj televizora na 1000 stanovnika; 5. narodni dohodak po stanovniku; 6. udio zaposlenih društvenog sektora u ukupnom stanovništvu; 7. narodni dohodak društvenog sektora po stanovniku; 8. opća potrošnja po stanovniku; 9. zdravstvena potrošnja po stanovniku; 10. obrazovna potrošnja po stanovniku skupine 5–15 godina.

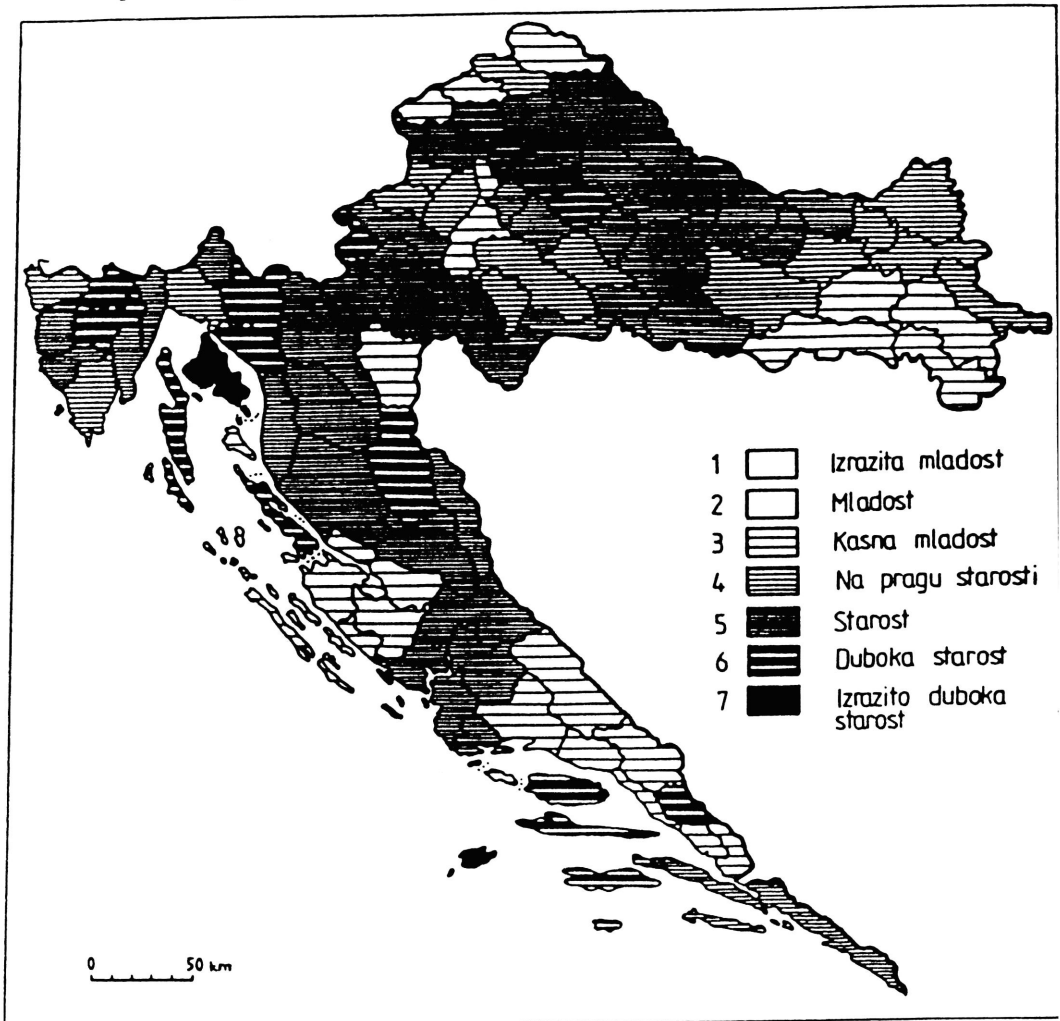
— Glavni regionalni centri koji za najveći broj unutrašnjih migranata predstavljaju konačno odredište, iako apsorbiraju najveći broj radnoaktivnog kontingenta, nemaju najviše stope zapošljavanja. Ovo je moguće protumačiti uravnoteženjem privredne strukture, uvjetovanošću migracijskog pravca potražnjom za radnom snagom, ali i težnjama za što ravnomjerniji regionalni razvoj.

utjecaj agrarne strukture na emigraciju

U sadašnjoj etapi socijalno-ekonomskog razvoja (dakle i demografskog razvoja Hrvatske) agrarne regije više nisu područja izrazitih emigracijskih obilježja. Najznačajniji argument za to jest izračunata slaba povezanost ($r=0,547$) između udjela poljoprivrednog stanovništva pojedinih općina 1971. i veličine selidbenog salda za posljednje međupopisno razdoblje.

Slika 2

Tipovi dobnog sastava stanovništva u općinama R Hrvatske 1981.

Neznatni utjecaj agrarne strukture na emigraciju, između ostalog, posljedica je promjene investicijske politike kojom se znatno smanjuje izgradnja velikih industrijskih kompleksa. Ta izgradnja potakla je ranije masovni agrarni eksodus i stihijski je transformirala emigrantsku ruralnu populaciju u industrijske radnike. Posljedica te stihije veliki su depopulacijski, odnosno emigracijski prostori.

Selektivna emigracija poremetila je dobnu strukturu emigracijskih područja u najvitalnijim dobnim grupama, a to se odražava na biološku i privrednu reprodukciju agrarno-ruralnih područja. Posljedice su starenje poljoprivrednih domaćinstava, smanjenje proizvodnosti, povećanje neobrađenih poljoprivrednih površina itd. Sada u emigracijskom kontingentu primarno sudjeluje druga generacija poljoprivrednika koja poraslom razinom obrazovanja ravnopravno sudjeluje u općoj ponudi radne snage, primarno u imigracijskim centrima.

Osim toga, promjene u veličini selidbenog salda treba povezati i s pojavom sve ubrzanijeg smanjenja agrarne gustoće (i prenaseljenosti) koja u nekim eksodusnim područjima poprima izraziti deficit radne snage u poljoprivredi. Uglavnom je to na onim područjima gdje je agrarna prenaseljenost još donedavno bila jedan od glavnih uzroka kako unutrašnje, tako i vanjske migracije (Lajić, 1988: 143).⁶⁾

utjecaj emigracije na promjene dobno-spolne strukture

Selektivnost migracije po dobi utječe na naglu promjenu dobne strukture emigracijskih općina. Kratkoročna i direktna posljedica jest odlazak primarno mladih dobnih kohorti, čiji se odlazak naknadno odražava kroz gubitak stanovništva smanjenjem nataliteta.

Emigracijske općine Hrvatske po modelu tipizacije dobnog sastava stanovništva sveukupno se nalaze u fazi »starosti«, za razliku od Hrvatske čije se stanovništvo još 1981. nalazilo »na pragu starosti« (slika 2). U 1981. od 75 emigracijskih općina, čak 36 općina nalazi se u fazi »starosti«, 14 u fazi »duboke starosti«, dok je bitno poremećena dobna struktura u općini Vis koja ima »izrazito duboku starost«.

Nešto mlađim tipovima pripada sedam općina, (»na pragu starosti«), odnosno 17 općina (u »kasnoj mladosti«).

U oba posljednja popisa u emigracijskim područjima registriran je veći broj žena u odnosu na muško stanovništvo. Udio muškaraca u emigracijskim područjima 1971. iznosio je 48,5%, a 1981. 48,8%. Proces izjednačavanja spolne strukture odvija se sporim tempom, kao uostalom i u cijeloj Republici.

imigracijske općine

Imigracijsko područje Hrvatske u razdoblju 1971–1981. formirali su teritoriji 28 općina što je 27,2% općina, u kojima je 1981. živjelo 47,3% ukupnog stanovništva. Od 28 općina osam ih je u prethodnom međupopisnom razdoblju bilo emigracijskih. Istovremeno je imigracijski status iz prethodnog razdoblja izgubilo šest općina. Promjena emigracijskog u imigracijski status uočena je u općinama pod funkcionalnim utjecajem Zagreba (općine Vrbovec i Zelina), Splita (općina Trogir) i Rijeke (općine Krk i Cres-Lošinj). Ovakav je proces sasvim u skladu s formiranjem urbanih regija velikih gradova unutar kojih se urbanizacija centrifugalno širi od centralnog naselja. Intenzivna imigracija prema područjima urbanog i urbaniziranog načina života još uvijek je razvijen proces. Druga je zona transformacije smjera migracije obalna (općine Buje i Poreč) što je također u skladu s općim procesom litoralizacije i propulzivnim razvojem tu-

6) Takvu situaciju zatječemo na srednedalmatinskim otocima — općinama (Brač, Hvar, Vis, Korčula) u emigracijskim općinama dalmatinskog zaleđa, općinama ZO Karlovac itd.

rizma i trgovine. Treća se, ali slaba zona promjena formira oko regionalnih i jače industrijaliziranih centara (općina Koprivnica) koji bi u budućnosti, ovisno o razvoju njihove industrije mogli biti nova središta koncentracije stanovništva (Kutina npr.). To, međutim, ne znači da Slavonski Brod, Sisak, Zadar, Vinkovci, Šibenik itd. također nisu centri okupljanja stanovništva šireg prostora, no njihovo općinsko ruralno stanovništvo intenzivno odseljava prema većim centrima, a biodinamika mu je sve slabija.

Suprotan proces promjene statusa nema takve teritorijalne pravilnosti, ali je uočljivo da općine s jakim regionalnim centrima gube imigracijski status (općine Slavonski Brod, Sisak, Zadar, Metković-Kardeljevo) i da su to u pravilu općine sa još uvijek apsolutno visokim prirodnim rastom. Prvo, to su zone makroregionalnih centara Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka. Drugo, jasno je izražena i priobalna zona (vanjska Istra, Makarska i Dubrovnik) te, kao treće, gravitacijska područja regionalnih centara (Varaždin, Karlovac, Bjelovar-Koprivnica). Posebno je uočljivo da Istočna Hrvatska zajedno s istočnim dijelom Središnje Hrvatske predstavlja kontinuirano područje iseljavanja u kojem samo općina Osijek ima imigracijski status. Obalnu imigracijsku zonu prekidaju općine Šibenik, Biograd i Zadar (jaka otočna i zagorska depopulacijska područja) te, općine podvelebitske zone.

Intenzitet imigracije slabi od makroregionalnih centara prema periferiji (od Rijeke prema Opatiji i Crikvenici, od Splita prema Trogiru, od Zagreba prema Vrbovcu, Zelini, Dugom Selu, Karlovcu i Petrinji). Međutim, logično je da satelitski centri grada Zagreba (Velika Gorica, Sesvete, Dugo Selo, Zaprešić i Samobor) imaju relativno najveće imigracijske stope s obzirom da se grad, naročito njegov stambeni dio, sve više širi u te prigradske zone. Od 28 općina, osam je općina imalo intenzivnu imigraciju (pored navedenih zagrebačkih prigradskih općina još Split, Rijeka i Poreč), 12 općina intenzivniju, a 8 općina umjerenu imigraciju. Usporedba imigracijskih tipova s razdobljem 1961—1971. pokazuje da se broj i udio općina intenzivne i intenzivnije imigracije povećao, što samo potvrđuje polarizacijska obilježja procesa. Stanovništvo se očito sve više koncentrira u pojedinim atraktivnim zonama i unutar imigracijskih područja.

imigracija i ostali demografski procesi i strukture

Prije svega treba naglasiti da je samo u dvije općine (Vrbovec i Zelina) vidljiva imigracija (umjerena i početna) u uvjetima depopulacije stanovništva u razdoblju 1971—1981. Jasno je da tu depopulaciju uvjetuje intenzivniji prirodni pad stanovništva, a pitanje je hoće li s imigracijom uopće doći do revitalizacije stanovništva. Pored toga, u osam je općina (Dugo Selo, Cres-Lošinj, Krk, Ivanić-Grad, Bjelovar, Vrbovec, Koprivnica i Zelina) u istom razdoblju bio zabilježen prirodni pad stanovništva koji se u usporedbi s prethodnim razdobljem još i povećao. U nekim se pak općinama zajedno s imigracijom zbiva i revitalizacija stanovništva, kao primjerice u općinama s pozitivnim prirodnim prirastom (Samobor, Petrinja, Osijek, Trogir i Varaždin). Prema tome, na primjeru Hrvatske dijelom treba revidirati opću tezu da u migraciji sudjeluje samo reproduktivno stanovništvo koje može biodinamički ojačati populaciju u koju doseljava.

Međutim, imigracijsko područje u cjelini ima porast ukupnoga prirodnog prirasta u odnosu na prethodno razdoblje, a u ukupnom prirastu Hrvatske sudjeluje samo 28 općina. Jasno je da imigracijski i u velikoj mjeri urbani i urbanizirani prostori tako postaju nosioci prirodnog rasta republike. Kako se odvija proces dalje, potvrđuje prirodni prirast imigracijskih općina u 1987. Te su godine u ukupnom prirodnom prirastu Hrvatske imigracijske općine sudjelovale čak s udjelom od 77,7%. Takva se tendencija nastavlja i dalje pa su posljedice izrazite polarizacije u Republici već sasvim jasne.

Bez obzira na velike stope imigracije, nema općina s izrazito mladim ili mlađim stanovništvom. Samo četiri općine imaju stanovništvo u kasnoj mla-

dosti (Velika Gorica, Sesvete, Split, Makarska), što je uvjetovano intenzivnom imigracijom. Da se imigracija odvija ipak u starosti (na pragu starosti ona je samo prosječno za cijelu imigracijsku grupu općina) potvrđuje činjenica da je stanovništvo čak u 15 imigracijskih općina u starosti, dubokoj starosti ili izrazito dubokoj starosti.

Razmatrajući opći udio muškoga i ženskog stanovništva Hrvatske u promatranim područjima vidljivo je lagano izjednačavanje spolova. U imigracijskom području dolazi do smanjivanja udjela muškog stanovništva što je očita posljedica uočenih promjena u spolnoj strukturi ukupne migracije.⁷⁾ S obzirom da u ukupnoj migraciji prevladavaju žene i da u ekonomskoj migraciji sve više sudjeluju žene, ovakav je proces u imigracijskom području logičan.

Na izrazitu složenost problematike upućuju i korelacije relativne desetogodišnje migracijske bilance s relativnim udjelom doseljenog stanovništva 1981. i s relativnim udjelom poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu u 1971. i 1981. na razini općina i područja. Već je u analizi emigracijskih općina utvrđena umjerena statistička veza migracijske bilance i udjela doseljenog stanovništva. To također vrijedi i za imigracijske općine kod kojih nije moguće uočiti zakonitost da u pravilu intenzivnijoj migracijskoj bilanci odgovaraju veći udjeli doseljenog stanovništva.

Sličan odnos postoji i između migracijske bilance i relativnog udjela poljoprivrednog stanovništva u ukupnome kod imigracijskih općina. Hipotetička relacija: veći pozitivni selidbeni saldo — manji udio poljoprivrednog stanovništva, gotovo nije uočljiva, a isti se odnos zadržava i prema relativnom udjelu aktivnoga poljoprivrednog stanovništva u ukupnome. To samo potvrđuje da na cjelokupni proces velikog udjela imaju lokalne općinske posebnosti. Najveću imigracijsku stopu imaju urbanizirane prigradske općine u bližoj gravitacijskoj zoni Zagreba čija su rubna područja još uvijek izrazito ruralna i s relativno velikim udjelom poljoprivrednog stanovništva. Kako je to i zona dnevnog komutiranja prema Zagrebu, zagrebačka stambena zona i zona s razvijenim općinskim satelitskim centrima, jasno je da se radi o izrazito atraktivnom prostoru za useljavanje.

Na slabu povezanost ovih pokazatelja utječu i turistički razvijene općine (Poreč, Buje, Dubrovnik), čiji se unutrašnji ruralni dijelovi upravo zbog turizma također mogu razvijati. Sve te općine imaju relativno veliki udio poljoprivrednog stanovništva, veliku imigracijsku stopu i još uvijek su potencijalno doseljenički prostori. Treću grupu općina s izraženim stopama imigracije i poljoprivrednog stanovništva čine općine Koprivnica, Petrinja i Vrbovec s razvijenom prehrambenom industrijom (Podravka, Gavrilović, PIK Vrbovec).

Posebnost pokazuje i korelacija rangiranih stopa imigracije i prosječnih stopa zaposlenosti u društvenom sektoru. U pravilu manju prosječnu stopu zapošljavanja imaju makroregionalni centri, a veće prigradske urbanizirane općine s intenzivnom imigracijom u razdoblju 1971—1981. Razlog tome jest činjenica da satelitski centri pored funkcije stanovanja sve više razvijaju i funkciju rada zbog dislociranja industrije iz makroregionalnih centara.

Najveću povezanost i međuvjetovanost pokazuju stope migracijske bilance i sintetički pokazatelj opće razvijenosti (1976). Uočava se da su razvijenije općine sekundarne imigracije, a manje razvijene općine primarne intenzivne imigracije. Među imigracijskim općinama sedam općina imalo je sintetički pokazatelj manji od republičkog (Dugo Selo, Petrinja, Trogir, Bjelovar, Vrbovec, Koprivnica i Zelina), ali je od njih samo jedna općina (Dugo Selo) imala relativno veću stopu imigracije.

Korelacija rangiranih imigracijskih stopa sa nekoliko parametara pokazala je da su ekonomski faktori u cjelini još uvijek vrlo bitni za osnovni migracijski smjer. Sasvim je jasno da stanovništvo primarno seli prema ekonomski razvije-

7) Detaljnije o tome vidjeti u: Dugoročne promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva i zaposlenosti: III dio — Migracija i depopulacija, Zagreb: IDIS, 1983, str. 31.

nim područjima. Bez obzira što je ta područja moguće različitim parametrima izdvojiti, neke konstante u migraciji i dalje ostaju. Imigraciju pojačava primarno izvanpoljoprivredno zapošljavanje u urbanim regijama i u litoralnoj zoni. U okviru tog faktora prepoznatljivi su i socijalni i psihološki faktori. Naime, izvanpoljoprivredno i naročito urbano zapošljavanje ne ovise isključivo o materijalnom statusu zaposlenog jer se samom promjenom stalnog mjesta stanovanja iz ruralnog u urbano bitno mijenja društveni položaj, socijalni okvir življenja i naročito način života u neradnom dijelu dana. Očito je da neekonomski faktori sve više određuju smjer i intenzitet migracije.

Prostorni faktori uvijek djeluju posredno preko ostalih faktora, a vrlo su izraženi u procesu promjene migracijskog statusa iz emigracijskog u imigracijski. U okvirima Hrvatske jasno je da gorski i prigranični (međurepublički i međudržavni) prostori gotovo da nemaju mogućnost promjene emigracijskog statusa, dok to priobalni prostor i prostor urbaniziranih regija potencijalno uvijek ima.

problemi urbanih regija i imigracija

Najvažnija posljedica migracije selo—grad jest formiranje urbanih regija (Vresk, 1981). U osnovi, urbanu regiju formiraju urbana i jače i slabije urbanizirana naselja oko njih. Takva je gotovo kontinuirana zona urbanizacije formirana primarno oko Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka. Na te četiri općine otpada 59%, a okvirno uzevši, na njihove regije čak 81,4% ukupne desetogodišnje pozitivne apsolutne migracijske bilance. Urbane regije nosioci su prirodnog rasta stanovništva, u njima se koncentriira imigracija, proizvodnja, potrošnja, stambena izgradnja, ponuda rada itd. Pored toga, one su nosioci cjelokupnog razvoja (društvenog i ekonomskog), centrifugalne urbanizacije itd., ali istovremeno i veliko polarizacijsko žarište koje u ostalim područjima uvjetuje i potencira niz negativnih demografskih procesa.

Poseban problem urbanih regija, a naročito njihovih centralnih naselja, predstavlja nesklad između ponude i potražnje zaposlenja, između ponude stanova i potražnje za njima, zatim problem prometne povezanosti s centralnim naseljem, dnevno komutiranje radnika i školske omladine itd. Međutim, svi ti problemi ni izdaleka nemaju težinu negativnih demografskih procesa u emigracijskim područjima, posredno uvjetovanim i imigracijom u urbane regije. Depopulacija, prirodni pad i izumiranje stanovništva, poremećaj svih demografskih struktura, gubljenje potencijala za obavljanje prostoru svojstvene djelatnosti, biološka uvjetovanost pada iseljavanja itd., sve više predstavljaju gotovo nerješivi problem emigracijskih područja. Kod tako negativnih procesa i u izoliranim prostorima (izvan domašaja procesa iz urbanih regija), praktički više nikakva razvojna sredstva ne mogu zaustaviti, a kamoli promijeniti smjer procesa.

literatura

- BALETIĆ, Z.: Stanovništvo nedovoljno razvijenih područja SR Hrvatske, *Ekonomski pregled*, Zagreb, 1981, broj 7—8, str. 339—354.
- BREZNIK, D., G. Todorović, M. Lalović: *Metodi demografske analize migracije*, Beograd: Centar za demografska istraživanja, 1975, str. 111.
- FRIGANOVIĆ, M.: Teorijski okvir i empirijski pristup demografskom razvoju i problemima SR Hrvatske 1971—1981., *Radovi Geografskog odjela*, Zagreb, 1983, broj 17—18, str. 21—38.
- FRIGANOVIĆ, M.: Egzodusna područja, (ne)razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj, *Radovi Geografskog odjela*, Zagreb, 1984, broj 19, str. 29—38.
- FRIGANOVIĆ, M.: Emigracijski i imigracijski prostori Jugoslavije kao funkcija društveno-ekonomske razvijenosti, *Pregled*, br. 11—12, Sarajevo 1985, str. 1227—1238.
- FRIGANOVIĆ, M., P. PAVIĆ: *Uzroci i posljedice demografskih promjena u SR Hrvatskoj 1961—1971.*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Izvještaji i studije, Knjiga 1, 1974, str. 87.
- LAJIĆ, I.: Agrarna gustoća i vanjske migracije poljoprivrednog stanovništva SR Hrvatske, *Sociologija sela*, Zagreb, 1988. broi 99—100, str. 143—153.

- LAJIĆ, I., V. ROKNIĆ: Depopulacijski prostori SR Hrvatske u razdoblju 1961—1981., *Dugoročne promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva i zaposlenosti*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 1983, str. 89—120.
- LALOVIĆ, M.: Uslavljenost unutrašnjih migracija u Jugoslaviji činiocima socio-ekonomske i demografske pri rode, *Stanovništvo*, Beograd, 1974, broj 3—4/1—2, str. 88—108.
- MARENDIĆ, B., I. TURČIĆ, N. MATES: Mjerenje i analiza razvijenosti općina SR Hrvatske, *Ekonomski pregled* Zagreb, 1981, broj 7—8, str. 291—311.
- OLIVEIRA-ROCA, M.: Obujam, razvoj i pravci suvremenih unutrašnjih migracija stanovništva SR Hrvatske, *Rasprave o migracijama*, Zagreb, 1978, broj 50, str. 89.
- OLIVEIRA-ROCA, M.: Tipovi i struktura unutrašnjih migracija SR Hrvatske, *Rasprave o migracijama*, Zagreb, 1980, broj 61, str. 83.
- OLIVEIRA-ROCA, M.: Značaj analize migracija za prerazmjestaj stanovništva, *Statističar*, Beograd, 1980, broj 7—8, str. 319—325.
- OLIVEIRA-ROCA, M.: Migracije stanovništva, *Dugoročne promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva i zaposlenosti*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 1983, str. 1—88.
- ŠTERC, S.: Tipovi općeg kretanja stanovništva nedovoljno razvijenih općina SR Hrvatske, *Ekonomski pregled* Zagreb, 1984, broj 11—12, str. 547—565.
- TAPINOS, G.: Mikroekonomske odrednice i makroekonomske učinci vanjskih migracija, *Rasprave o migracijama*, Zagreb, 1978, broj 43, str. 51.
- VRESK, M.: Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. god., *Radovi Geografskog odjela*, Zagreb, 1983, broj 17—18, str. 39—54.
- VRESK, M.: Urbanizacija i mobilnost stanovništva, *Geografski glasnik*, Zagreb, 1989, broj 51, str. 137—142.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A.: Tendencije u razvitku stanovništva SR Hrvatske, *Ekonomski pregled*, Zagreb, 1989., broj 5—6, str. 231—250.
- WHITE, P., R. Woods: *The Geographical Impact of Migration*, London: Longman, 1980, str. 245.
- ŽULJIĆ, S.: O ulozi regionalnih centara u rješavanju nedovoljne razvijenosti dijelova SR Hrvatske, *Ekonomski pregled*, Zagreb, 1981, broj 7—8, str. 325—338.

Ivan Lajić, Stjepan Šterc

Net migration in the communes of Croatia in the period 1971—1981

Summary

This article defines and investigates regional migration in Croatia. It shows that the regions of emigration are developed below the average, that they have fewer people employed in the socially-owned sector, have a greater participation of agricultural inhabitants, a smaller participation of the immigrant population in the total population and that the process of emigration is the basic cause of depopulation. In regions of immigration all the characteristics listed have the opposite sign.

Regional socio-economic differences correspond in a great measure with migrational polarization so that migration flows can be optimized through the continuous and uniform development of the republic as a whole. More evenly balanced regional development should be based on a restrictive migration policy and a policy supporting the return of migrants through integral development planning in regions of emigration.

It is considered that a more evenly balanced regional development will gradually alleviate the negative aspects of migration, and so will the already partly exhausted migrant population. It must be also mentioned that the effects of the social crisis will be felt until practically the end of the century, and this will make the regions of immigration less attractive (unemployment, housing crisis, ecological problems, etc.). ●

Миграционный баланс общин в Хорватии в период 1971—1981 гг.

Резюме

Результаты определения и рассмотрения повышенной подвижности населения, показали что отток населения в Хорватии направлен в неразвитые районы (ниже среднего), с более низкой долей занятых в общественном секторе, в которых преобладает сельскохозяйственное население и низкий миграционный прирост населения в общей численности населения и процесс эмиграции како основной показатель депопуляции. В районах в которых отмечается иммиграция эти характеристики имеют обратное предзнаменование.

Социально-хозяйственные региональные различия в большинстве случаев соответствуют миграционной поляризации, при чем оптимализация миграционных токов осуществима за счет непрерывного и равномерного роста республики. Более согласованный рост осуществим только при условии проведения политики направленной против процесса эмиграции и в пользу политики возврата населения интегральным программированием и направлением развития в эмиграционных районах. Более равномерный региональный рост по усмотрению многих исследователей, смог бы умягчить негативные аспекты миграционных перемещений а и в этом направлении сможет премещаться, уже одной частью израсходованный контингент населения.

При этом следует упомянуть и последствия общественного кризиса, присутствие которых будет наблюдаться практически до конца столетия, и которые повлияют на снижение притягательности иммиграционных районов (повышенная беззанятость, квартирный кризис, экологические проблемы и др.). ●

